

Gyáni Gábor (történész, MTA Történettudományi Intézete, tudományos főmunkatárs)

Nem kívánok minden feltett kérdésre külön-külön válaszolni, mivel nem vagyok a problémák szakavatott ismerője, s így valószínűtlen, hogy a közhelyeknél mélyebbre hatolhatnék például az első pont kapcsán. Hiszen mi mást lehet mondani az ott megfogalmazott kérdésre, mint hogy igen rosszul alakultak nálunk a népesedési folyamatok. Ezt azonban mindenki tudja. De talán kevésbé közismert, mindenesetre a népesedési kérdésekről a népi oldal által folytatott diskurzus rendre nem vesz róla tudomást, hogy ez a népesedési deficit nem a kommunizmus, hanem a Horthy-kor derekán indult; továbbá, hogy többé-kevésbé minden fejlett (európai) társadalom szenved tőle. Alig hiszem tehát, hogy helyes lenne pusztán nemzeti sorskérdésként tudatosítani az alacsony születésszámot, lévén, hogy nemzetünk demográfiai életképessége a tét, hiszen annak nem valamilyen magyar nemzeti fátum a valódi oka.

Az első megválaszolandó, ám a népesedési- és a társadalomtörténet által eddig kellően nem megértett kérdés, hogy mi tartja vissza az adott közösséget az utódnemzéstől. Tudjuk, hogy melyek a jelenséget szorosabban determináló tényezők, így a nupcialitás alacsony foka, hiszen a fertilitás végül is a házasság termékenysége függvénye. Továbbá a népesség korstruktúrája stb. De mindez így vagy úgy függő változó és rendszerint következmény. Mi tehát a fő, a végső ok? S itt lép be *deus ex machina*ként a lelki motivációra építő magyarázat, amely a nemzeti kollektívum lelki kondíciójával kapcsolja egybe a családon belül meghozott döntéseket. Már a 20. század eleji egyke-diskurzus ezt az érvelési módot részesítette előnyben. *Kovács Imre* például azt írta *A néma forradalom* című ismert szociográfiájának egyikével foglalkozó fejezetében: az egyikét, „ezt az új törvényt” nem gazdasági, nem is közvetlenül öröklési tényezők magyarázzák (bár történetileg talán ebből fakad az egész), hanem, hogy „életrendszer” lett belőle, vagyis „erkölcsi-világnézeti kérdéssé” vált adott helyen és időben (nála az egyes paraszti közösségekben).

Valóban erkölcsi-világnézeti kérdés az egyke, a kevés gyerek, sőt a házasság intézményének a nyilvánvaló népszerűtlensége? Ha igen, akkor vajmi kevés eredményre vezethet az a családpolitika, amely nálunk évtizedek óta, s az 1998 tavaszi választásokat követően láthatólag újra arra lenne hivatva, hogy fokozza a gyerekvállalási kedvet (az anyagi ösztönzés különféle módoszatairól van szó). Ha viszont a mentalitás dönt afelől, hogy miként alakulnak a családon belüli döntések, akkor az erkölcsprédikáción túl vajon mit tehet a politika és a közvélemény befolyásolásának megannyi intézménye? Ezzel a kérdéssel, érzésem szerint, komolyan nem nézett még szembe sem a tudomány, sem pedig a közgondolkodást közvetlenül befolyásoló politikai publicisztika. Márpedig a jelenbeli negatív népesedési folyamatok nem túl távoli jövőre nézve is katasztrofális következményei, melyekről nincs tiszta vagy határozott képe a mai magyar átlagembernek, talán valóban befolyásolhatná őt privát döntésének a meghozatala során. Én úgy vélem tehát, hogy több teret kellene kapnia a közvélemény-formálásban az őszinte és hiteles demográfiai diskurzusnak a helyzet feletti rosszsallás és erkölcsprédikáció helyett. Nem várhatunk csodát egy ilyesfajta „felvilágosítástól”, aligha remélhető, hogy nyomban felvilágosodunk és megtérünk s újra rátévedünk a helyes és célszerű demográfiai viselkedés útjára, ám talán meg kellene kezdeni ezt a fajta *racionális* beszédet, és majd meglátjuk: van-e, lesz-e fogantatja.

S miről kellene akkor okosan és nem moralizálva szólni? Mindenképpen arról, amiről a mostani körkérdéshez mellékelte grafikonok oly szemléletesen vallanak. Arról tehát, hogy ha a dolgok a mostani mederben folynak tovább, akár néhány évtized múlva a mi, s kivált a ma propagatív korban lévő generációk életkörülményei *drasztikusan leromlanak*, mert annyira előregszik a társadalom. Nem a kihalás veszélye riogatja igazán az embereket, erre hivatkozva évtizedek óta folyik a hatástalan népesedési diskurzus (1. *Fekete Gyula* munkásságát); vélhetően a kézzelfogható gazdasági életesélyek várhatóan komoly romlása az az érv, amely talán sokakat meggondolkozathat. Persze ez is csak hipotézis, melyet azonban talán érdemes lenne tesztelni.

Arra a kérdésre, hogy szerintem milyen társadalmi, gazdasági és politikai kihatásai várhatók a jelenlegi folyamatoknak az elkövetkező húsz-harminc évben, megint csak egy sor közhelyet mondhatnék. Ezért röviden nem többet, csak azt jegyzem itt le, hogy a népesedési ha-

nyatlás nem feltétlenül a végítélet előjele. A magyar történelem során akadt már arra számtalanszor példa, hogy vésszesen fogyott népességünk; igaz, akkor nem a fertilitás szubjektíve befolyásolható tényezőjén fordult meg a dolog, hanem elsősorban a mortalitás egyéntől független megrugása játszott benne döntő szerepet (járványok, háborúk). Mégis: az, hogy adott közösség számára egyedül a demográfiai növekedés tűnik elfogadható alternatívának, viszonylag modern fejlemény, olyan valami, ami a modern nemzetállamokkal jár szorosán együtt. Egy nemzet annál méltóbb erre a névre, minél virulensebb demográfiai téren, vagyis minél népesebb. Azért gyökeresedhetett meg ez a meggyőződés oly mélyen, mert a történelmi véletlenek folytán egyazon időben folyt a nemzetállamok 'kialakulása és a demográfiai átmenet, mely utóbbinak népességrobbanás volt a következménye. Ám a demográfiai átmenet immáron véget ért (legalábbis a világnak ezen a felén), ugyanakkor a nemzetek továbbra is eleven szervezeti és lelki valóságok. S most derül ki igazán, hogy a nemzet és a demográfiai virulencia nem szükségképpen járnak együtt. Nem azért született sok gyerek (s maradt együttal mind több életben közülük), mert hazafiúi patriotizmus kondicionálta a családi döntéseket (ezt aligha igazolhatná a tárgyyszerű kutatás), mint ahogy ma sem azért döntenek a gyereknélküliség vagy a kevés gyerek mellett a családokban, mert a nemzeti nihilizmus rabjává lettek.

Röviden azt akarom tehát mondani, hogy bár a mostani folyamatok veszélyessége éppen az irreverzibilitásban rejlik (ami a korstruktúra alakulásából adódik), ne gondoljuk, hogy a népesedés történeti folyamata mindig kizárólag felfelé haladó ívet mutatott. Bizony akadtak már a távolabbi múltunkban is, végeredményüket tekintve, a maihoz fogható hanyatló időszakok, melyeket ugyanakkor eddig legalábbis felívelés követett. Igaz, ezt szinte soha nem önerőből értük el, hanem a migráció, a bevándorlás segítségével. Aminek később voltak számunkra igen-csak fájó következményei (az etnikai arányok felbomlása, ami Trianonba torkollt), viszont nem halt ki a magyar ajkúak közössége, holott erre is volt akkoriban esély.

Nem akarom ezzel azt sugallni, hogy ülünk nyugodtan, várva egy kedvezőbb trend bekövetkezésére, legföljebb csak a történelmi analógiák jelentőségét szerettem volna kihangsúlyozni. Nem lehet, hogy létezik a népesedés historikumának is egyfajta ciklikussága, és ezért reménykedhetünk benne, hogy idővel a mai ellentétébe fordulnak majd korunk vészjósló folyamatai?